

5. Мороз В. Історія створення і діяльності Української Головної Визвольної Ради. // Визвольний шлях. – 2004. – Кн.7. – 103 с.
6. Онишко Л. Роля жіноцтва в національно-визвольному русі середини ХХ ст. // Визвольний шлях. – 2002. – Кн. 10. – 68 с.
7. Русначенко А. Народ збурений: національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусі, Литві, Латвії, Естонії у 1940–1950-х роках. – К., 2002. – 234 с.
8. Слово українських повстанців. За редакцією П. Кралоюка.– Луцьк: Надстир'я, 1996. – 105 с.
9. Стасюк О. Видавнича діяльність ОУН на українських землях у 1944–1950-х роках // Вісн. Львів. Ун-ту: Серія істор. – Львів, 2002. – Вип. 37/2.
10. Стасюк О. Пресові видання ОУН, УПА, УГВР // Українська Повстанська Армія (В боротьбі проти тоталітарних режимів). – Львів, 2004. – 357 с.
11. Трофимович В., Марчук В. Пропагандистська діяльність Петра Федуна (Полтави) в українському національно-визвольному русі 1940–1950-х рр. // Збірник навчально-методичних матеріалів і наукових статей історичного факультету. – Випуск 12. – Луцьк, 2007.
12. Центральний державний архів Вищих органів влади та управління України (ЦДАВОВУ), ф. 3833, оп. 1, спр. 44, арк. 5.
13. ЦДАВОВУ, ф.3833, оп.1, спр.95, арк. 3.
14. ЦДАВОВУ, ф.3833, оп.1, спр.143, арк. 41–42.
15. ЦДАВОВУ, ф.3833, оп.1, спр.144, арк. 23.

DOI: <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2020.21.20>

УДК 39(377.82):630*28

Алла Дмитренко

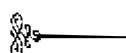
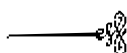
Збирання ягід у структурі господарської діяльності населення Правобережного Полісся

У статті, на широкій джерельній базі, проаналізовано місце збирання ягід у структурі господарської діяльності населення Правобережного Полісся з найдавніших часів до сьогодення, яке на початках історії людства забезпечувало його продуктами життєдіяльності, так як рослинна їжа складала 9/10 харчового раціону, згодом поєднувалося із мисливством, а пізніше – і рибальством. Показано особливості організації промислу збирання ягід в різні історичні періоди, форми плати за користування лісовими дарами. Звертається увага на особливості збирання ягід в міжвоєнний період та в перші десятиліття існування колгоспів. Відзначається місце збирання ягід в системі життєзабезпечення сучасних мешканців Полісся. В останні десятиліття, для значної частини населення, збирання ягід з допоміжного перетворилось на основне заняття, забезпечуючи поліські родини основними засобами існування. В останні десятиліття збирання ягід стало одним з найпоширеніших занять влітку. В період ягідного сезону дорослі члени родини, а то й цілими сім'ями, вирушають до лісу, всівшись переважно на підводи, або ж велосипеди, мотоцикли і навіть автомобілі. Щодо організації промислу, то вона залежала від форми власності на ліси. В первісну епоху, коли всі ліси були спільною власністю, локальні групи і племена користувались ними вільно. З переходом лісів у державну і приватну власність, були введені обмеження у користування лісовими дарами. В роки радянської влади і тепер збирання ягід, як і інших лісових плодів, не регламентується. Подальшого дослідження потребує проблема впливу непомірного використання лісових багатств на стан лісу, ягідників та ін. Актуальним питанням стає підготовка державної програми потімворенню пошкоджених ягідників, на що нині витрачаються незначні кошти.

Ключові слова: традиційне господарство, збиральництво, збирання ягід, Правобережне Полісся.

Alla Dmytrenko. Harvesting berries in the structure of economic activity of the population of the Right Bank Polissya in different historical periods.

The article analyzes the place of berry picking in the structure of economic activity of the population of Pravoberezhny Polissya from ancient times to the present day, which in the beginning of human history provided it with products of life, as plant food was 9/10 of the diet, later combined with hunting, and later - and fishing. The peculiarities of the organization of berry harvesting in different historical periods, forms of payment for the use of forest gifts are shown. Attention is paid to the peculiarities of berry picking in the interwar period and in the first decades of the existence of collective farms. The place of berry picking in the system of life support of modern inhabitants of Polissya is noted. In recent decades, for a large part of the population, picking berries from ancillary has become the main occupation, providing Polissya families with basic livelihoods. In recent decades, picking berries has become one of the most common activities in the summer. During the berry season, adult family members, or even whole families, go to the forest, sitting mostly on carts, or bicycles, motorcycles and even cars. As for the organization of fishing, it depended on the form of ownership of forests. In the primitive era, when all forests

were common property, local groups and tribes used them freely. With the transfer of forests to state and private ownership, restrictions were imposed on the use of forest gifts. During the Soviet era and now the collection of berries, as well as other berries, is not regulated. The study of the impact of excessive use of forest resources on the condition of forests, berries, etc. needs further research. The preparation of a state program for the reproduction of damaged berries is becoming a topical issue, for which insignificant funds are currently spent.

Key words: traditional economy, harvesting, picking berries, Right-bank Polissya.

Постановка наукової проблеми, її значення. В останні роки у країнах Європи та Америки інтенсивно зростає ринок дикоростучих ягід, окремі з яких навіть культивуються. Українське Полісся має багаті традиції збирання та використання різноманітних ягід. Впродовж багатьох тисячоліть рослинна їжа спочатку була основною, а потім істотно доповнювала раціон давніх народів. Сьогодні збирання ягід є одним з основних занять мешканців Полісся в літньо-осінній період, що спричинене значним попитом на лісові ягоди чорниці, журавлини, брусниці та ін. Виникають навіть суперечки стосовно використання природних багатств. Тому вивчення традицій організації промислу із збирання ягід в різні історичні періоди є актуальним.

Аналіз досліджень проблеми. Питання організації промислу збиральництва дотепер не була предметом спеціального наукового дослідження. Однак ці питання частково піднімалися археологами та істориками, що вивчали певні історичні періоди. Особливо слід відмітити праці відомого волинського археолога М. Кучинка, який, незважаючи на те, що збиральництво в незначній мірі представлено в археологічних матеріалах, показав місце цього заняття у структурі господарської діяльності давнього населення Волині починаючи з епохи палеоліту. Вчений наголосив, на зменшенні ролі збиральницького промислу у зв'язку з переходом до відтворювальних форм господарства [30–34]. Аналогічні питання піднімали й Л. Залізник, Г. Охріменко, В. Ісаєнко [27–29; 33; 43].

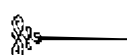
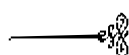
Для аналізу середньовічного збиральництва використані численні опубліковані джерела [35; 38–42; 47–48]. Організація промислу зі збирання ягід наприкінці ХІХ – першій третині ХХ ст. розглянута на основі архівних джерел [16–23]. Для висвітлення особливостей збирання ягід в міжвоєнний період та на сучасному етапі використані польові матеріали, зібрані автором в різних районах Правобережного Полісся, що зберігаються в Архівних фондах Державного наукового центру захисту культурної спадщини від техногенних катастроф (м. Київ) [3–11] і в Архіві Музею етнографії Волині та Полісся при Східноєвропейському національному університеті імені Лесі Українки [12].

Мета: на основні опублікованих та архівних джерел проаналізувати місце збирання ягід у структурі господарської діяльності населення Правобережного Полісся починаючи з епохи палеоліту дотепер.

Завдання: простежити зміну ролі збиральництва загалом і збирання ягід зокрема у системі господарської діяльності населення Полісся в різні історичні періоди; висвітлити форми організації збиральницького промислу починаючи з первісних часів до сьогоdnішнього дня; показати роль збирання ягід в системі життєзабезпечення сучасних мешканців Правобережного Полісся.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Збиральництво – одна з найдавніших форм господарської діяльності людей, що базується на привласненні дикорослих ягід, грибів та ін. Етнографи в поняття «збиральництво» включають не тільки процес збирання тих чи інших харчових продуктів, а й численні прийоми їх обробки та приготування їжі [45, с. 165–166], а також комплекс звичаєво-обрядових дій, що супроводжують збирання рослин [24].

Визначення збиральництва переважно як заготівлі продуктів харчування, характерне для первісної епохи, коли людина, не володіючи жодними знаряддями праці, знаходила в природі готові продукти харчування. В епоху раннього палеоліту, коли в результаті доволі теплого клімату рослинний світ був дуже багатим, збиральництво було основним заняттям і забезпечувало людей основними засобами існування. За свідченням вчених, харчовий раціон людини-збирача складався приблизно на 9/10 із рослинної їжі і на 1/10 з тваринної [25]. В епоху середнього і пізнього палеоліту, коли поряд із збиральництвом значну роль починає відігравати мисливство, склався і своєрідний статево-віковий поділ праці, згідно з яким дорослі чоловіки займались полюванням, а

жінки, діти та старі – збиральництвом. З цього часу ці заняття взаємодоповнювались, забезпечуючи всі основні потреби людини. Поряд з дикоростучими злаками, горіхами, плодами та ін., збирали і ягоди [32, с. 12; 34, с. 27, 36, 40; 43, с. 27, 28; 44; 46]. Однак, зважаючи на зовсім інші кліматичні умови, ніж тепер (майже субтропічний у ранньому палеоліті та льодовик – у пізньому), розуміємо, що асортимент ягід і культура збиральництва також були іншими.

Геологічна сучасність почала формуватись лише з відступом льодовика, що визначило початок нової археологічної епохи – мезоліту [28, с. 23]. Відбулись кардинальні зміни в природі, сформувались нові природні зони – тундрова, лісова, степова [36]. Сучасна територія Полісся входила у зону лісів [37] з переважанням сосни і берези [28, с. 57]. З цього часу гідрографічна сітка і видовий склад тваринного і рослинного світу майже не зазнають змін [2, с. 64].

З формуванням лісів зростає роль збиральництва [33, с. 12] і складається система сучасного збирання ягід. Першими, очевидно, були ожина та малина – чагарникові рослини, які менш вибагливі до умов росту, тому зустрічаються в листяних лісах, на галявинах. Зовсім інша справа з чорницею, лохинами та брусницею, що є супутниками дорослих соснових лісів, термін росту яких є дуже тривалим. Існує дві точки зору на місце збиральництва в епоху мезоліту – одні дослідники вважають, що воно було важливою галуззю, інші ж наголошують на його незначній ролі у структурі господарської діяльності лісових мисливців. Основною рослинною їжею в цей період були свіжі лісові ягоди [28, с. 62, 66; 34, с. 51; 37]. Якщо ж зважати на продовольчу проблему, що виникла в результаті збільшення населення та зникнення великих стадних тварин, можна припустити, що роль збиральництва в мезоліті була значною.

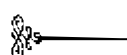
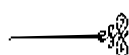
В неолітичну епоху збиральництво втрачає значення одного з основних занять і починає відігравати допоміжну роль у життєзабезпеченні населення лісової зони [33, с. 48; 43, с. 35]. В культурних шарах багатьох неолітичних пам'яток Південно-Східної Прибалтики у великій кількості знайдені не тільки шкаралупи водних і лісових горіхів, а й сліди вживання ягід [27, с. 113, 115]. На думку В. Ісаєнка, в період неоліту в поліських лісах було все, що потрібно для людини [29, с. 120–121]. Дослідники допускають, що в зоні лісів продукти збиральництва інколи могли складати значну частину харчового раціону неолітичної людини [43, с. 99–100]. Можна допустити, що саме в той час, разом з освоєнням навколишнього середовища, формувалося і символічне сприйняття тих чи інших природних об'єктів [33, с. 24], а в нашому випадку – ягід. Тому коріння календарної регламентації збирання ягід й інших символічних магічних дій йде в давні періоди історії людини.

Збиральництво не втрачало свого значення і в наступні історичні періоди [32, с. 42]. Є відомості, що ягоди збирали давні слов'яни [14; 32, с. 92]. Значну роль вони відігравали в харчуванні давньоруського населення, особливо в голодні роки, свідченням чого, наприклад, є залишки берести для виготовлення кошиків для плодів [13, с. 55, 57; 15; 30, с. 185; 31, с. 77].

В епоху середньовіччя, коли поліські ліси стають приватними володіннями, вводяться обмеження у використанні лісових багатств. Зокрема, Литовський Статут 1529 р. дозволяв затримувати місцевих жителів у лісі і забирати все, що вони назбирали без дозволу [47, с. 195]. За користування лісовими багатствами була встановлена відповідна плата. У кінці XVIII ст. селяни лісостепових районів додатково відбували чотири дні панщини за берест, рижики, конвалію і опеньки, а на Поліссі платили натуральний оброк, який включав 60–200 грибів, корець хмелю і четверть жолудів [1, с. 44].

З другої половини XIX ст., з розвитком товарно-грошових відносин, ліси стали важливою статтею прибутків як їхніх власників, так і держави. Після реформи 1861 р. селяни отримали у власність певну кількість лісу, які складали 5,4% селянських наділів, і право на користування сервітутами, тобто певними вигодами на поміщицьких землях, у т. ч. й збирання ягід. З восьми західних губерній Російської імперії, в яких існували сервітути, найбільш поширеними вони були на Волині, де ними користувалися 71% дворів. В поліських повітах цей показник був ще вищим – 76–95% [35, с. 587–588, 594, 598].

Селяни, що не мали сервітутних прав і власного лісу, змушені були користуватися державними або поміщицькими лісами, де за збір лісових плодів потрібно було вносити відповідну плату. У другій половині XIX ст. квиток коштував 60 коп. За збирання ягід без квитка селян штрафували на 5–10 руб. або арештовували на 1–3 дні [19, арк. 5; 20, арк. 1; 21, арк. 3; 22,

арк. 1–6]. Кошти за збір лісових плодів надходили в лісництва. Так у Шацькій лісовій дачі, що об'єднувала 12 сіл, впродовж 1906–1909 рр. за побічне користування лісом отримали 542,21 руб. [18, арк. 28]. Загалом, впродовж 1871–1908 років по лісництвах Волинської губернії ці кошти були незначними, наприклад, у 1871 р. – 112 руб., у 1893 р. – 6777 руб., у 1902 р. – 8823 руб. Найбільший збір отримано у 1903 р. – 11670 руб. [38–41]. У 1897 р. Лісовий департамент прийняв рішення про відміну плати за збирання лісових плодів для власного споживання [42, с. 87–88]. Волинський губернський лісовий з'їзд, що відбувся у 1917 р., підтримав це рішення [26, с. 12].

У 1920–30-х рр. державі належала лише третина лісів. Крім державних, були приватні і громадські ліси. Наприклад, біля с. Бистричі Березнівського р-ну Рівненської обл., наприклад, було два основних лісових масиви, що перебували у приватній власності – «Бістрейщина» і «Валевщина». Власник першого жив у Франції, а всіма справами управляли євреї. Другий ліс належав п. Валевському, який сам керував своїми масивами. У обох лісах були лісники, що стежили за їх станом [4, од. зб. D13S1].

Збір лісових плодів у державних лісах проводився за іменними квитками, вартість яких залежала від об'єкту збиральництва. За збирання ягід впродовж всього сезону платили 3 злотих з особи [17, арк. 1, 4]. Зважаючи на досить велику плату, квитків продавалося порівняно небагато (у 1936 р. – 8217) і прибутки лісництв були незначними [48, s. 91]. У лісництві Маща Костопільського повіту у 1930–1931 рр. вони склали всього 1916,15 злотих, при плані 7100 [23, арк. 3]. На початку 1930-х рр., у зв'язку з економічною кризою, що привела до зубожіння населення, прибутки від лісової поверхні з року в рік зменшувалися. Це змусило Дирекцію державних лісів зменшити плату за збирання ягід, грибів та інших плодів [17, арк. 206].

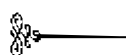
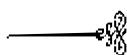
У приватних лісах плата за збір лісових плодів складала переважно 1–2,5 злотих. Подекуди квиток на ягоди і гриби коштував 5 злотих на сезон, а тільки на ягоди – 2,5 злотих [6, од. зб. D4S4; 12]. Той, хто мав квитка, міг вільно щодня збирати ягоди впродовж усього сезону: «<...> за Польщі, то береш квіта <...> да вже йдеш смело, вже леснік тебе понав, білет попитав, ідеш» [10, од. зб. 4–1]. В одних селах квитки на право збирання ягід вимагали і в дітей: «А вже дітей, не возьмеш дитени. Якщо мати взяла квитка, то вже не возьме мене, наприклад» [9, од. зб. D1S1]. А в інших селах дітям дозволяли іти до лісу зі старшими членами родини [6, од. зб. D6S6].

Мешканці сіл, розміщених біля приватних лісів, купували квитки у їх власників. Якщо в державних лісах існувала лише грошова форма оплати за право збирання ягід, то в приватних – і відробіткова. Деякі власники лісів заміняли плату відробітками: на жнивах, буряках, в саду, копанням канав тощо. В окремих випадках розплачувалися частиною зібраних плодів. Квиток давав право збирати ягоди будь-кому із членів родини: «Квітка в пана бери, і там скількісь одробиши йому дай з квитком іди. Ну, в пана. В хазяйстві. На поли. <...> На хазяйстві пановому. <...> давав вже квиток, щоб вже маєш іти. <...> Да. Із тим квитком. Будь хто [із членів родини – А. Д.]» [6, од. зб. D2S3].

Збирати ягоди без квитка у державних і приватних лісах суворо заборонялося. За дотриманням правил користування лісовими продуктами, стежили лісники, які були переважно з польських родин: «А <...> лесніке <...> мало з наших буле. Буле полякі» [9, од. зб. D1S1]. В період ягідного сезону лісники постійно перебували у лісі і перевіряли наявність квитків у збирачів ягід: «То приходив той леснік, польський. Каже, чи маєте білета? То вона [мати – А. Д.] покаже. Там тако, з кішіньки. <...> без білета не йди було. Колісь такий був закон» [6, од. зб. D6S6]. У великих лісах, щоб тримати всі ягідники під контролем, лісники їздили верхи на конях і могли з'явитися в будь-який момент: «То вун на коні і верхом по ліси їздить. Ну! Тако проїде. І колі он нарветься, то хто знає, проверає» [6, од. зб. D3S2].

Але, зважаючи на значну для селянської родини вартість квитка, багато людей ходили до лісу таємно. Якщо такі безквиткові збирачі потрапляли на очі лісникам, то ті висипали і топтали зібрані ягоди, ламали коробки, били глечики і виганяли з лісу: «А як нема квітка, то леснік прийде, то й глечика поб'є, і коробку поб'є. З леса вижене» [4, од. зб. D9S3]; «А хто без квитка, може леснік потоптат' ягоди. <...> Геть і коробки били» [4, од. зб. D6S2]. Інколи, за порушення правил збирання у приватних і державних лісах, порушників змушували виконувати якісь роботи в лісі.

Крім державних та приватних, у міжвоєнний період існували громадські і приватні селянські ліси. В результаті проведеної польським урядом комасації (земельна реформа 1920–30-х рр.),

ділянки лісу увійшли до селянських наділів: «А вже де в ліси були наши одруби таке стояли, то там був лес несходімиий» [4, од. зб. D4S6].

У громадських лісах ягоди міг збирати будь-хто із членів громади. Інколи приватні чи державні і громадські ліси були поряд, розмежовуючись дорогою. Тому той член родини, що мав квитка, збирав ягоди у панському лісі, а хто не мав – поруч у громадському, інколи переходячи невелику межу: «Але пани, де у панський ліс, то не пускали по ягоди. Ото вже, як возьмеш квіта за скількі там уже злотув, то тая може людина, шо з квітом іти. А ти, вже без квіта, не можеши іти. Бо я з сестрою ходила все за той квіт. А дорого, за шо ж брати? А мині ні. А тільки дорога була [між панським і громадським лісом – А. Д.]. Тут панський лес, а тут вже лодський. То там, вже в нашоу нема лесі, бо вже виносілі. А в панському таки ягоди! То сестра бере там, а я там беру. <...> [А. Д. І Ви не могли перейти в той ліс?]. Я перейду. <...> Радом отако, як та дорога лісова. Я перейду. То сестра кричить, шо не йди! Бо, як зловить [лісник – А. Д.], то й забере всі ягоди» [6, од. зб. D3S2].

Суворі обмеження на збирання ягід існували «за колгоспів». Зокрема, у будні дні всім дорослим, які були членами колгоспу, заборонялося ходити до лісу. Всі мали бути на колгоспних роботах. За цим ретельно стежило керівництво – голова, парторг, бригадири і навіть районне начальство: «А колись по ягоди – сохрять Боже, було пойти! Треба було все на роботу йти. Пуйдеш по ягоди, то придсидатсь, чи там якийсь з району приїдуть, то й глечики поб'ють, і коробки в озеро, у воду повкїдають» [6, од. зб. D13S2].

Щоб не пустити жінок до лісу за ягодами, по дорогах виставляли патрулі, або ж чекали жінок вже при поверненні з лісу, ховаючись у житах, за кущами, а то й шукали ягідниць по лісі: «Засаду сажав бригадир, людей. Шоб зловить кого. [7, од. зб. D4S1]; «Такей був голова, що йдемо з ліса, і стоїть діжурить. <...> Воне будуть діжурити в жети де на веході вже, як виходиши» [9, од. зб. D10S3]; «А йдемо, хаваємся, шоб бригадєр не бачив» [4, од. зб. D13S4].

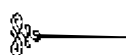
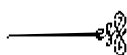
Зустрівши по дорозі, чи знайшовши ягідниць у лісі, колгоспні функціонери били глиняні глечики, ламали коробки, висипали або ж забирали ягоди: «Коробки поб'ють, а ягоди топчуть ногами» [4, од. зб. D13S1]; «І кошилке бели. <...> І ягоди топтали. <...> То було страховище» [9, од. зб. D7S1]; «А раніше <...>, то ходили по ліси й коробки ламали. Топтали ногами. <...> шоб жинки йшли на роботу в колгосп, а не по ягоди» [6, од. зб. D1S1].

Щоб бригадири не знайшли ягідників у лісі, ті намагалися вести себе дуже тихо. Саме в ті роки перестали й співати при збиранні ягід. І навіть коли збиралися на обід, то старалися не розмовляти: «Колєсь я, сидимо, їмо так техейко. Кажуть на мене, тихо, тихо сиде, не говоре. Сидимо, їмо. Так кошелики теї стоєть, а воне вже приїжджєють. <...> То дєсь <...> у шиздєсят другому – шиздєсят третьому» [9, од. зб. D10S3].

Коли перестрівали жінок вже по дорозі з лісу, покарання було тяжчим, бо знищувалася цілоденна праця: «А ввечері <...> Як назад ідуть, наберуть. Знаєте, як жинка руками по ягодиниці збирає? <...> І перестричали, ціє ягоди, в кращому випадку, забирали тудя дєсь, в кантору. А потім що з їми робили – не знаю, от. А в гіршому, то просто били коробки і ягоди топтали. Це є правда. То уже я, я вже бачила» [4, од. зб. D13S1]; «Да пойдьом по ягоди, да вони вийдуть на дорогу <...> да постають у лесі, шоб не видно, а ми подойдемо, то вони за тис ягоди, да поб'ють там і коробки» [10, од. зб. 4–1]; «І ягоди забирає і висипає. От якєй!» [9, од. зб. D10S3]; «О, Боже! <...> Ловилі, доганялі, не пускалі, коробке ломалі. Шо робилоса! Ягоди висипали» [6, од. зб. D2S3]. Жінки намагалися захищати зібрані тяжкою працею ягоди і з усіх сил старалися втримати кошики з ягодами, вириваючи їх з рук колгоспних функціонерів і навіть накриваючи своїм тілом: «<...> вин до її, за кошилі <...>. І вона так на кошелі, я й зара бачу, розчепірилася. Вин за одну усилку, за кошель, за кошля, вона за другу. <...> Ту кошелєнку забирає, шоб не весипав» [9, од. зб. D10S3].

Наказували навіть людей старшого віку (бабусь), які брали ягоди із внуками: «А я ходєла з сєю бабкою. І йдемо, набєремо. <...> і приїде, кому висєпле, а в кого забєре того кошєляру за плєчєма і завєзе в кантору. <...> А я буду плакати: “Бабо! Нашо ти оддала? Нашо ти оддала? Я цілий дєнь брала, а ти оддала!”. Отакє» [9, од. зб. D10S3].

В окремих селах порушників «колгоспної дисципліни» карали ще й штрафами, списуючи вже відроблені трудовні: «Штраф писали» [4, од. зб. D13S4]; «Не пускалі. <...> да трудовне здимають, зрезивають, як пойдом вже який дєнь, оторвомса <...> штрафовалі» [10, од. зб. 15–3]; «Пуйдєш, то вже бригадир подаст, то в кантору, да вже карают тебе. Трудовні зривают» [6, од.

зб. D4S1]. Інколи за один пропущений день штрафували на сім трудоднів: «<...> не пушов один день, оштрафовали на сємь трудонюв» [3, од. зб. 10–2].

Ще однією формою покарання «неслухняних жінок» було знищення посівів на домашніх полях і городах: «І коноплі, шо сеялі <...> косілі людямі на сотках вред робілі». Змушували працювати в колгоспі в неділю, що також було неприйнятним для сільських жінок, яких від народження вчили «поважати» цей день і не братись ні за яку не нагальну роботу: «Да в недєлю заставлялі на роботу туда. Ой! Не дай, Боже того!» [10, од. зб. 15–3].

Щоб уникнути покарання, жінки, не йшли із зібраними ягодами до села, а теж ховалися по житах та ін., чекаючи настання темноти, і тільки тоді розходилися по домівках: «Бувало <...> з лісу не виходили, стояли й ждали, шоб темно було. Ніч була. Да вже тоді приходиться, темно йшли – темно приходили. А йдеши, то там в одному місци потоптані ягоди, кого вже перестрили. Таке було. Тому шо я це пам'ятаю» [4, од. зб. D13S1].

У тих селах, де ліс був недалеко від населених пунктів, за ягодами йшли вранці, вигнавши на пашу корову, шоб до початку колгоспних робіт повернутися, або ж увечері, після їх завершення: «Бежиши вранці, рано. Видоїв корову, вігнав, чи там хтось вігнав, хто вдома є. А сам побєг, да до роботи, поки йти на роботу, побєг, да <...> набрав <...> тих ягод» [7, од. зб. D8S3].

Особливо тяжкими і голодними були повоєнні роки і міжвоєнний період для тих районів Правобережного Полісся, що в цей час входили до Радянського Союзу. Збирання ягід у ті десятиліття було життєвою необхідністю для селянських родин: «Але ж вони [жінки – А. Д.] тоже думали, як би диток погодувати. <...> Та навіть було таке, шо і хліба не було, і не було з чим теї ягодинок з'їсти. Люди жили погано. <...> Як буде голодни таки роки, то вже ж но за тими ягудьме буде» [6, од. зб. D1S1].

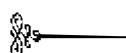
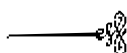
В останні колгоспні десятиліття таких суворих заборон на збирання ягід для членів колгоспу не було. Жінки здебільшого самі розпоряджались своїм робочим часом і вирішували, йти в колгосп на роботу, чи в ліс по ягоди. У тих селах, де ліс був далеко, жінки навіть наймали колгоспні автомобілі, які возили їх у ліс по ягоди [4, од. зб. D14S2]. Подекуди водієві, за те, що возив жінок до лісу, кожна ягідниця давала півлітрову банку ягід [7, од. зб. D5S1].

В останні десятиліття збирання ягід стало одним з найпоширеніших занять влітку. В період ягідного сезону дорослі члени родини, а то й цілими сім'ями, вирушають до лісу, всівшись переважно на підводи, або ж велосипеди, мотоцикли і навіть автомобілі [9, од. зб. D3S1, D9S4; 11, од. зб. D5S1].

Збирання ягід сьогодні є важливим напрямком господарської діяльності населення Полісся, яке дає не тільки додаткові, а часто і основні засоби існування для поліських родин, які сьогодні у своїй більшості є безробітними: «Тепер ягода годує. Нас годує» [9, од. зб. D2S2]. Та обставина, що сьогодні ліс годує чимало поліських родин, спонукає молодь не виїжджати, а триматися села. Інформанти неодноразово висловлювали думку, що на Поліссі можна прожити і без роботи, а за рахунок власного господарства і дарів природи: «Отак з свого лісу. Не треба нікуди йти на роботу. І тута проживеши. Ну, канєшино, не так. Но не вмреши» [11, од. зб. D16S1]. Керівник однієї з сільських громад впевнений, що при правильній економічній політиці держави поліське село буде процвітати [7, од. зб. D6S2].

Як бачимо, збиральництво – найдавніше заняття, яке на початках історії людства забезпечувало його продуктами життєдіяльності, так як рослинна їжа складала 9/10 харчового раціону. Потім збиральництво поєднувалося із мисливством, а пізніше – і рибальством. З утвердженням відтворювального господарства воно стало допоміжним заняттям, зберігаючи свій статус дотепер. Однак, в останні десятиліття, для значної частини населення, збирання ягід з допоміжного перетворилось на основне заняття, забезпечуючи поліські родини основними засобами існування. Щодо організації промислу, то вона залежала від форми власності на лісі. В первісну епоху, коли всі ліси були спільною власністю, локальні групи і племена користувались ними вільно. З переходом лісів у державну і приватну власність, були введені обмеження у користування лісовими дарами. В роки радянської влади і тепер збирання ягід, як і інших лісових плодів, не регламентується.

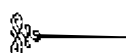
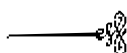
Подальшого дослідження потребує проблема впливу непомірного використання лісових багатств на стан лісу, ягідників та ін.

Джерела та література

1. Антонович В. Исследование о крестьянах в Юго-Западной России: по актам 1700–1798 гг. Киев: 1870. 64 с.
2. Археологія Української РСР. В 3-х томах. Т. 1: Первісна археологія. Київ: Наук. думка, 1971. 449 с.
3. Архів Державного наукового центру захисту культурної спадщини від техногенних катастроф, м. Київ (далі – Архів ДНЦЗКСТК), ф. Лугини–2005, оп. Дмитренко.
4. Архів ДНЦЗКСТК, ф. Березне–2013, оп. Дмитренко.
5. Архів ДНЦЗКСТК, ф. Володарка–2012, оп. Дмитренко.
6. Архів ДНЦЗКСТК, ф. Володимирець–2009, оп. Дмитренко.
7. Архів ДНЦЗКСТК, ф. Ємільчине–2011, оп. Дмитренко.
8. Архів ДНЦЗКСТК, ф. Зарічне–2010, оп. Дмитренко.
9. Архів ДНЦЗКСТК, ф. Камінь-Каширський–2012, оп. Дмитренко.
10. Архів ДНЦЗКСТК, ф. Рокитне–2006, оп. Дмитренко.
11. Архів ДНЦЗКСТК, ф. Сарни–2008, оп. Дмитренко.
12. Архів Музею етнографії Волині та Полісся при Східноєвропейському національному університеті імені Лесі Українки, ф. 2: Польові матеріали з питань збиральництва, мисливства, рибальства і бджільництва.
13. Войнаровський В. М. Промисли та допоміжні ремесла населення півдня Східної Європи в I–XIII ст. (археологічне відображення та інтерпретація). Львів: ПП «Ліана М», 2014. 438 с.
14. Горбаненко С. А., Пашкевич Г. О. Землеробство давніх слов'ян (кінець I тис. до н. е. – I тис. н. е.). Київ: Академперіодика, 2010. 316 с.: 30 табл., 117 рис.
15. Господарство Київської Русі (IX – середина XII ст.). URL: https://pidruchniki.com/1054041041136/politekonomiya/gospodarstvo_kiyivskoyi_rusi_seredina_xii_pamyatki_ekonomichnoi_dumki_ruska_prawda.
16. Державний архів Волинської області (далі – ДАВО), ф. 40, оп. 1, спр. 8.
17. ДАВО, ф. 46, оп. 3, спр. 29.
18. Державний архів Житомирської області (далі – ДАЖО), ф. 108, оп. 1 дод, спр. 32.
19. ДАЖО, ф. 230, оп. 2, спр. 198.
20. ДАЖО, ф. 230, оп. 4, спр. 180.
21. ДАЖО, ф. 234, оп. 1, спр. 235.
22. ДАЖО, ф. 234, оп. 1, спр. 262.
23. Державний архів Рівненської області, ф. 186, оп. 1, спр. 8.
24. Дмитренко А. Збиральництво на Західному Поліссі та збереження архаїчних уявлень українців у XX столітті. *Етнічна історія народів Європи*. Вип. 33. Київ: Унісерв, 2010. С. 59–65.
25. Екологічна ніша. URL: https://studopedia.su/12_13955_ekologichni-nishi-lyudini-zbiralnitsstvo-ta-mislivstvo-zemlerobstvo-ta-skotarstvo-suchasna-ekologichna-nisha.html.
26. Журнал Волинського губернского лесного съезда 8–13 июня 1917 г. Житомир, 1917. 18 с.
27. Зализняк Л. Л. Население Полесья в мезолите. Киев: Наук. думка, 1991. 160 с.
28. Зализняк Л. Л. Первісна історія України: Навч. посібн. Київ: Вища школа, 1999. 263 с., іл.
29. Исаенко В. Ф. Неолит и Припятское Полесье. Минск: Наука и техника, 1976. 128 с.: ил.
30. Кучинко М. М. Давньоруське городище Вал в Надстир'ї. Луцьк: Вежа, 1996. 208 с.
31. Кучинко М. М. Історично-культурний розвиток Західного Побужжя в X–XIV століттях. Луцьк: Надстир'я, 1993. 159 с.
32. Кучинко М. М. Нариси стародавньої і середньовічної історії Волині (від палеоліту до середини XIV ст.). Луцьк: Надстир'я, 1994. 208 с.
33. Кучинко М. М., Охріменко Г. В. Археологічні пам'ятки Волині. Вид. 2-е. Луцьк: Вежа, 1995. 167 с.
34. Кучинко М., Злаготський О., Кучинко З. Історія культури Волині давнього та середньовічного часів. Навч. посібн. Луцьк: «Волинські старожитності», 2012. 225 с.
35. Матеріали по вопросу о земельном наделе бывших помещичьих крестьян и о сервитутах в Юго- и Северо-Западных губерниях России. *Вестник финансов и промышленности*. 1900. Т. III. № 39. С. 581–632.
36. Мезолит. URL: <https://studme.org/11840720/kulturologiya/mezolit>.
37. Мезоліт в Україні. URL: <http://istoryk.in.ua/mezolit-v-ukrayini-arheologichni-kult/>.
38. Отчет по лесному управлению за 1871 год. С-Пб., 1873. V, 79 с.
39. Отчет по лесному управлению за 1893 год. С-Пб., 1894. [2], 108 с., 20 вед., 2 прил.
40. Отчет по лесному управлению за 1902 год. С-Пб., 1904. VII, 465 с.: прил.
41. Отчет по лесному управлению за 1903 год. С-Пб., 1904. VIII, 453 с.: прил.
42. Отчет по лесному управлению министерства земледелия и государственных имуществ за 1897 год. С-Пб., 1898. VI, 238 с.: вед., прил.
43. Охріменко Г. Населення Волині та Волинського Полісся в праісторичні часи: розвиток господарства та матеріальної культури. Луцьк: Вид-во «Волинська обласна друкарня» 2003. 224 с.

44. Палеоліт на українських землях. URL: <https://електронна-енциклопедія.укр/history/paleolit-na-ukrayinskih-zemljah.html>.
45. Свод этнографических понятий и терминов. Вып. 3: Материальная культура. Москва: Наука, 1989. 236 с.
46. Смирнов С. В., Кухарчук Ю. В. Палеоліт. URL: <http://www.history.org.ua/?termin=Paleolyt>.
47. Статут Великого княжества Литовского 1529 года. Минск, 1960. 253 с.
48. Sprawozdanie wojewody Wolyńskiego za 1936 r. Luck, 1937. 195 s.

DOI: <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2020.21.21>

УДК 378. 016 : 3(075)

Наталія Кінд-Войтюк

Особливості методики викладання історії та суспільствознавчих дисциплін в закладах освіти

У статті розкрито проблеми і методику викладання суспільствознавчих дисциплін у школі. З'ясовано державну політику реалізації реформи навчання суспільствознавчих дисциплін та громадянської освіти у школі, нових ключових понять громадянської освіти. У статті аналізуються програми для учнів 11 класів «Людина і світ. 11 клас», «Філософія. 10-11 класи».

З метою набуття школярами історичної та інших компетентностей, відповідно до державних вимог до загальноосвітньої підготовки учнів, окремою структурною складовою програми запроваджуються практичні заняття з історії.

У системі шкільної історичної освіти, у п'ятому класі традиційно викладається пропедевтичний курс історії. Пропедевтичний характер курсу 5 класу визначає принципи відбору змісту та стилістичні особливості його викладу відповідно до програми. Його зміст спрямовано на досягнення загальної мети шкільної історичної освіти: формування в учнів самоідентичності та почуття власної гідності на основі осмислення соціального й морального досвіду минулих поколінь, розуміння історії і культури України в контексті загального історичного процесу.

Відповідно до навчальних планів загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням українською мовою і вивченням етики чи курсів духовно-морального спрямування в 5-6 класах продовжується вивчення предмета «Етика» або курсів духовно-морального спрямування.

У 2018 році для учнів 10-х класів закладів загальної середньої освіти запроваджується інтегрований курс «Історія: Україна і світ», який спрямований на формування розуміння і вміння інтерпретувати історію України як частину світового культурного, економічного та політичного простору. Ця навчальна дисципліна охоплює основні події, явища і процеси, які визначали історію України і світу в 1914–1945 рр. Відповідно до навчальної програми цей період вивчається за такими розділами: «Перша світова війна», «Соціальні й національні революції в Європі. Українська революція», «Облаштування повоєнного світу: між демократією й авторитаризмом», «Тоталітарні режими як виклик людству», «Україна і світ напередодні Другої світової війни. Початок війни», «Друга світова війна: перебіг і результати».

***Ключові слова:** громадянська освіта, людиноцентризм, україноцентризм, націєтворення, есе, компетентності, курс «Культура добросусідства», курс «Історія: Україна і світ», предмети суспільно-гуманітарного циклу, історія, курси духовно-морального спрямування.*

Kind-Voytyuk Natalia Features of teaching methods of history and social sciences disciplines in educational institutions.

The article reveals the problems and methods of teaching social sciences at school. The state policy of implementation of the reform of teaching social sciences and civic education at school, new key concepts of civic education has been clarified. The article analyzes the programs for 11th grade students "Man and the world. Grade 11 ", " Philosophy. Grades 10-11 ».

In order for students to acquire historical and other competencies, in accordance with the state requirements for general education of students, a separate structural component of the program is introduced practical classes in history.

In the system of school historical education, in the fifth grade, a propaedeutic course of history is traditionally taught. The propaedeutic nature of the 5th grade course determines the principles of content selection and stylistic features of its presentation in accordance with the program. Its content is aimed at achieving the general goal of school history education: the formation of students' self-identity and self-esteem based on understanding the social and moral experience of past generations, understanding the history and culture of Ukraine in the context of the general historical process.

In accordance with the curricula of secondary schools with instruction in the Ukrainian language and the study of ethics or courses of spiritual and moral orientation in grades 5-6, the study of the subject "Ethics" or courses of spiritual and moral orientation continues.

In 2018, an integrated course "History: Ukraine and the World" will be introduced for students of 10th grades of general secondary education, which aims to develop understanding and skills to interpret the history of Ukraine as part of the world cultural, economic and political space. This discipline covers the main events, phenomena and processes that determined the history of Ukraine and the world in 1914-1945.

According to the curriculum, this period is studied in the following sections: "World War I", "Social and national revolutions in Europe. "Ukrainian Revolution", "Setting up the post-war world: between democracy and authoritarianism",

